

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Övriga recensioner

En monografi över Franks Casket

Mycket få konstverk av germanskt ursprung har tilldragit sig ett så livligt intresse från forskningens sida som det med reliefskurna bilder och angelsaksiska runinskrifter prydda skrin av valfiskben, som kallas Franks' Casket, Franks Schrein, Runenkästchen von Auzon, Angelsächsisches Runenkästchen, Clermonter Runenkästchen, Clermont Runic Casket osv. Förklaringen till att det lilla skrinet bär så skiftande namn ligger i historien om dess dunkla öden.

Benämningen Franks' Casket beror på att man i det fallet har uppkallat skrinet efter den engelske konstsamlare, A. W. Franks, som år 1857 hade förvärvat skrinet och som tio år senare (1867) skänkte det till British Museum. George Stephens, som publicerade bilder av skrinet i sitt stora arbete *The old-northern runic monuments I* (1866–67), meddelar att det hade befunnit sig i en välkänd parisisk antikvitetshandlares ägo.

Endast några få år innan Franks köpte skrinet hade det upptäckts av en professor Mathieu från Clermont-Ferrand (Auvergne); det ägdes då av en familj i Auzon (Haute-Loire), där det länge hade använts som syskrin, men var – när Mathieu fick ögonen på skrinet – ofullständigt bevarat. En son i familjen hade enligt uppgift brutit bort skrinets silverbeslag som höll ihop sidorna, varigenom en av dessa, den högra sidan, hörnstycket och delar av locket saknades.

Eftersom skrinet utan tvivel har tillkommit i Northumberland, är namn som »Runskrinet från Auzon» (fyndplatsen) och Clermonter Runenkästchen missvisande. Det vore en fördel, om man också på kontinenten i brist på ett bättre namn kunde bestämma sig för att kalla skrinet Franks' Casket. (Här ibland förkortat F C.)

Skrinet var som sagt defekt, när det påträffades i Auzon och när det av Franks skänktes till British Museum 1867. Men ett kvartssekel senare kom detta olyckliga förhållande att ändras till det bättre. Då gjorde nämligen docenten Sven Söderberg den överraskande iakttagelsen, att F C:s förlorade fjärde sida fanns på Museo Nazionale (Museo Bargello) i Florens. Söderberg, som vid denna tid på Vitterhetsakademiens uppdrag arbetade med att utge Ölands runinskrifter, kände säkerligen väl till Franks Casket och att en av skrinets sidor saknades. Det kan därför knappast ha varit svårt för honom att konstatera, att

den bildsida med breda runbårder, som han till sin överraskning fick se på museet i Florens, utgjorde den dittills saknade och för forskningen då helt okända högra sidan av det berömda skrinet.¹ Det har inte kunnat helt klarläggas på vilka vägar denna sida har kommit från Auzon till Florens.

Franks' Casket är av allt att döma ett northumbriskt arbete; det brukar dateras till omkring år 700 eller till slutet av 600-talet. Det är givetvis ej möjligt att närmare tidsfästa detta enastående konstverk, men om man inskränker sig till att säga, att det har tillkommit någon gång mellan 650 och 750 är man på den säkra sidan.

Hur det i Northumberland tillverkade runskrinet har kommit att hamna hos en privat familj i Auzon är en olöst eller rättare sagt en numera olöslig gåta. Man har tänkt sig, att skrinet varit ett relikskrin och tillhört en fransk katedral, att det har skänkts av engelska pilgrimmer på deras väg till Rom. Sådana ofta upprepade förklaringsförsök måste betecknas som lösa förmodanden. Det finns f.ö. ingenting som bestämt tyder på att Franks Casket är ett kyrkligt konstverk. Sida vid sida finner man på detta skrin motiv från den romerska historien, från den hedna germanska sagoskatten, från bibliska historien. Franks Casket måste ha tillkommit vid en tid, då missions-tiden i Northumberland inte var långt avlägsen. Konstverket gör intryck av att ha skapats i en kultiverad världslig miljö, under en synkretistisk tid.

Den vetenskapliga litteraturen om denna enastående skapelse är stor. Franks Casket har sedan ett drygt århundrade diskuterats av germanister, anglist, arkeologer, konsthistoriker och runologer i en nära nog oöverskådlig rad. Denna litteratur har nu (1973) utökats med ett digert verk, det hittills utan jämförelse mest omfattande och

¹ I *The Academy, A weekly review of literature, science and art*, Vol. 38, Aug. 2, 1890, No. 952 rapporteras Söderbergs upptäckt: »We hear from Copenhagen that Prof. Söderberg, of Lund, has discovered in a museum at Florence the lost fragments of the Franks Casket, of which the remainder is among the most valued possessions of the British Museum. . . . The newly found portions include a representation of a scene from the Sigurd myth, explained by Runic inscriptions.»

mest ingående. Det är författat av Alfred Becker och bär titeln *Franks Casket. Zu den Bildern und Inschriften des Runenkästchens von Auzon*. Arbetet ingår som band 5 i serien »Sprache und Literatur» (Regensburger Arbeiten zur Anglistik und Amerikanistik) utgivet av Karl Heinz Götter.

Becker siktar högt med sin avhandling: »In ihr soll das Runenkästchen unter möglichst allen Gesichtspunkten untersucht werden» (Vorwort s. 7). Detta är onekligen en mycket krävande uppgift. I regel har forskningen hittills begränsat sig till detaljer, till någon speciell sida av det innehållsrika skrinet. Det förhåller sig så som Becker påpekar: »Soweit die Verfasser näher auf das Franks Casket eingehen, geschieht dies meist unter einzelnen Aspekten. An seinem Beispiel sucht man Probleme der Sagentradition oder der Ikonologie, der Linguistik oder der Runologie zu klären. Gelegentlich erfahren auch die Bilder und Inschriften einzelner Platten eine neue Deutung; doch die Zahl der Arbeiten, die sich dem Kästchen widmen und nicht nur Detailfragen erörtern, ist sehr gering.»

Men här, med Beckers arbete, föreligger nu en monografi – mer än 70 år efter Elis Wadsteins *The Clermont Runic Casket* (1900) och Wilhelm Vietors *Das angelsächsische Runenkästchen aus Auzon bei Clermont-Ferrand* (1901) – som i utförlighet överträffar allt annat som har skrivits i detta intrikata ämne. Med sina sex exkurser (»Anhänge»), sina nära 900 noter, sin bibliografi och sina avbildningar omfattar arbetet över 300 tätt tryckta sidor. Att det är fråga om ett lärt och med ungdomlig energi genomfört kraftprov är uppenbart. Att Becker också ställer läsaren på hårda prov är likaledes höjt över tvivel.

Becker visar en imponerande kännedom om den överväldigande vetenskapliga litteraturen. Han kan foga en hel rad äldre och nyare arbeten rörande F C till den omfattande bibliografi som Hertha Marquart utgav för ett tiotal år sedan.² Hans överblick över och hans referat av tidigare forskares arbeten är värda ett högt betyg. Vid behandlingen av äldre uppfattningar om skrinets inskrifter och bilder anlägger han – trots att han såvitt jag förstår är en ung forskare – inte ens inför uppenbart omöjliga tolkningsförslag en överlägsen eller ironisk ton. Det kan helt enkelt heta: »Gegen eine solche Deutung lassen sich Einwände erheben».

Beckers vällovliga strävan att ingående behandla alla problem som är knutna till F C måste

helt naturligt leda honom in på områden, där han rör sig med mindre säkerhet än på andra. Ingen forskare kan ensam behärska ett så vidsträckt revir. Författaren har tydligen haft förmånen att i vissa fall kunna vända sig till specialister och med dem dryfta några av de svåra frågor som runskrinet ställer. Helt naturligt har han haft de livligaste kontakterna med tyska och engelska forskare. Hade han också vänt sig till någon nordisk runolog, skulle åtminstone en liten fläck i hans verk ha kunnat undvikas. Jag syftar på att han bland sina avbildningar har medtagit *Gökstenen* (Södermanland), av Becker kallad »Stein von Göck» (Abbildung XIII a). Anledningen till att Gökstenen får figurera i hans arbete är att bilderna på F C:s högra sida, alltså på den i Florens återfunna sidan, tidigare av flera forskare har uppfattats som föreställande scener ur Sigurd Favnesbanes saga. Visserligen uppfattades Gökstenen för ett sekel sedan som ett »hävdaverk» av högre ålder och större märklighet än Ramsundsristningen, men den groteska missuppfattningen hör sedan länge till forskningshistorien. Ristningen på Gökstensblocket är en klumpig efterterapi av Sigurdsristningen och har ingen uppgift att fylla i Beckers diskussion.

Det är naturligtvis ej möjligt att här närmare följa framställningen. På sin höjd kan en kort huggen redogörelse för hans uppfattning av bilderna och texterna lämnas.

Under årens lopp har F C dragits in i och dryftats i många olika sammanhang och ett avsevärt antal ansannolika tolkningsförslag har framförts både när det gäller runtexterna och bildframställningarna. Becker redogör med orubbligt tålmod för dem alla.

Vad först skrinets framsida beträffar torde den numera vara i allt väsentligt klarlagd. Den är uppdelad i två bildfält, skilda åt genom en lodrät repstav. I det vänstra av dessa fält ser man som huvudmotiv Völund i sin smedja, sysselsatt med sin skakande hämnd. Däröfver är numera alla forskare eniga; det var länge sen man uppfattade denna scen som en framställning av Johannes döparens halshuggning. F C:s Völundsbild, som kan sägas vara en illustration till *Völundarkvida*, är långt äldre än alla skriftliga källor till sagan om den berömda smeden.

Till höger om denna grymma, hednisk-germanska scenbild återges ett välkänt motiv av helt annat slag: de tre magernas tillbedjan. Att det är magerna som här uppträder framgår till yttermera visso av de fyra runor *mægi* som står ovanför figurerna. Bildfälten på skrinets framsida visar sålunda längst till vänster den hämnande Völund smed och avslutas längst till höger med en bild – inom en vacker arkadbåge – av jungfru Maria med kristusbarnet i sitt sköte.

² *Bibliographie der Runeninschriften nach Fundorten I. Die Runeninschriften der Britischen Inseln* (1961), s. 20–16.

Dessa sidoställda, till ämne och stämning så olikartade bilder omramas av en lång inskrift, skuren i dekorativa angelsaksiska runor. I vänstra kanten står lodrätt runföljden *bronæsbān*, som säkerligen har skurits av konstnären för att göra betraktaren uppmärksam på det material som skrinet är förfärdigat av: ags. *bron*, m. betyder nämligen 'valfisk' och *bān*, n. (eng. *bone*), 'ben (pipa)'. Kännedom om detta material är nämligen förutsättning för att betraktaren skall fatta innebörden i den runtext som bildar en bård runt bilderna på likartat sätt som på skrinets övriga sidor.³ Inskriften här på framsidan har emellertid ej något samband med bilderna som den omramar, utan anspelar på skrinet i dess helhet. Den lyder, om man delar den i ord och rader på det avgjort naturligaste sättet:

fisc flodu ahof
on fergenberig;
warþ gasric grorn,
þær he on greut giswom

»Floden hävde fisken
på den fasta klippan.
Bjässen blev sorgsen,
när han på strandgruset sam.»

Becker föredrar en något djupsinnigare tolkning:

»Den Fisch erhob die Flut auf den Lebensberg;
(=die Flut tötete den Fisch)
Der Lebenskönig (das Ungeheuer) wurde betrübt,
als es (!) auf den Strand trieb.
(=ihm wurde Kummer zuteil.)

Denna översättning »bietet die in sich geschlossenste und am wenigsten widersprüchliche Aussage»; Becker tillägger: »doch muss berücksichtigt werden, dass diese Übersetzung von *ahof on fergenberig*, auf der die ganze Interpretation aufbaut, nur möglich ist, sich aber nicht sichern lässt» (s. 25 f.).

Även om vissa detaljer i tolkningen kan diskuteras är det höjt över varje diskussion, att runinskriften på skrinets framsida består av fyra allitererande kortverser, utgörande en fulländad strof. Ur litteraturhistorisk synvinkel är den lilla dikten märklig redan därför, att den är den äldsta allitererande fyrradning från hela det germanska området som vi har i behåll i samtida nedskrift.

Även på skrinets högra sida, där bilderna enligt Becker föreställer en kämpes möte med sin valkyria, finns versrader med alliteration. I detta fall har texten tydlig samband med bilderna. Denna sida har varit föremål för talrika tolkningsförsök och den är också betydligt dunklare till sin innebörd än framsidan. Runinskriften är egendomlig bl. a. därigenom att inga vokaler har

betecknats med runor. I stället för vokalrunor har snidaren här använt egendomliga krumelurer som på sin höjd kan kallas runliknande tecken. Redan detta förhållande kan tyda på att denna bildsida har magisk karaktär. Enligt Becker överensstämmer följande tolkning väl med denna sidas dunkla bilder:

»Herhos sitzt auf dem Unheilsberge;
Sie bewirkt Unheil, wie Erta es ihr aufgetragen hatte.
Sie schufen Leid: Sorge und Herzenskummer.»

Herbos skulle då vara namn på en gudinna, som *Erta* (=Oden) gett i uppdrag (!) att bringa olycka.

Becker uttalar sig om den högra sidans minst sagt svårtydda bilder med exemplarisk försiktighet (s. 54): »Es erwies sich bei der Betrachtung dieser Seite als unumgänglich, die einzelnen Motive anhand einiger Vergleichsstücke zu bestimmen. Da die Bedeutung der ikonographischen Seitenstücke nicht in allen Fällen eindeutig zu sichern ist und da literarische Quellen nur in sehr begrenztem Umfang herangezogen werden können, sind auch die hier gewonnenen Ergebnisse, durch diesen Umstand bedingt, hypothetisch. Da sich aber Bild- und Textaussage nach dieser Deutung widerspruchlos zusammenfügen, be-

³ Huruvida nämmandet av materialet (»valfiskben») också har en magisk funktion förefaller mig osäkrare, trots de paralleller som Becker anför: »Dass Knochen und Horn besondere Bedeutung zugemessen wurde, scheint die häufige Verwendung dieser Materialien für Amulette zu bestätigen . . . — Wenn Knochen im magischen Brauch eine bedeutende Rolle spielten, was besonders für spätere Jahrhunderte nachweisbar ist, dann mag das in der Vorstellung von dem Wesen des Materials begründet sein; denn Knochen wurden als Sitz der Seele und der Kraft angesehen. *bronæsbān* wird also mehr als eine schlichte Materialangabe sein: Wie *mægi* die apotropäische Kraft der Magier zitieren soll, so sucht der Schnitzer durch dieses Wort, durch die Nennung des Stoffes, die dem Material innewohnende Wirksamkeit zu verstärken, um sie aktiv hinter die Beschwörung der Bildformeln treten zu lassen.» (s. 98). Om detta över bilden av de tre magerna ristade *mægi* skriver Becker på ett annat ställe (s. 96): »Sicherlich ist damit keine Erklärung für einen unwissenden Betrachter beabsichtigt . . . Es soll vielmehr die durch das Motiv zitierte magische Wirkung auch durch die Schrift bekräftigt werden, so wie man sich in späterer Zeit oft allein auf die Schrift beschränkt.»

sitzt diese Interpretation einige Wahrscheinlichkeit.»

I jämförelse med denna av naturliga eller rättare sagt övernaturliga skäl mycket svårtolkade sida framstår skrinets *vänstra* sida som klar och entydig vad såväl bilderna som runtexten beträffar. Där finns i bildcentrum två barn, som suger en varginnas spenar. Det är alltså en framställning av Romulus och Remus, vilket också utsåges i runinskriften:

*romwalus and reumwalus twægen
gibropær afædde hiæ wylif in romæ cæstri:
»Romulus och Remus, två bröder;
varginnan närde dem i Rom».*

Också denna sidas bilder erbjuder i detaljer vissa tolkningssvårigheter, som inte heller Becker har funnit en naturlig förklaring på.

Baksidan återger i fyra avgränsade bildfält Jerusalems erövring genom Titus. Inskrifterna redogör här klart för vad de fyra bildfälten föreställer. Till den övre vänstra bilden hör texten: *ber fegtap titus end giuþeasu* »Här kämpa Titus och judar». Texten till den högra övre bilden är på latin; dess första del är skuren med romerska bokstäver, dess senare del med runor: *HIC FUGIANT HIERUSALIM afitatores* »Här fly Jerusalems invånare.» (Av intresse är felet *fugiant* och det med runor skurna ordet *afitatores*, 'habitatores'.) Vid den nedre vänstra bilden, som väl måste föreställa en domstolsscen står ordet *dom*, vid den högra *gisil*, »gisslan».

Locket bär bilder av en bågskytt som, av allt att döma med framgång, försvarar en befästning mot en skara angripare. Ovanför honom står runorna *ægili*; bågskytten har tydligen hetat *Egil*. Om också locket har haft bårder med runor är ovisst, eftersom de delar där inskriften skulle ha stått nu ej finns i behåll.

På grund av namnet *Ægili* har de flesta uppfattat bågskytten som den från Didrikssagan kände Völunds broder. Becker är av en annan mening, och han har givetvis rätt när han konstaterar: »Die Szene liess sich ... mit keiner aus der Þiðrekssaga bekannten Egilgeschichte in Verbindung bringen» (s. 91). I samband med behandlingen av denna bildsida får den kritiska tonen en skarp klang (s. 87): »Ginge es nur um die Deutung der Bilder des Kästchens, so wäre es nicht von weitreichender Bedeutung, was hier nun eigentlich dargestellt ist; doch bedenkt man, dass auf so fehlerhaften, widersprüchlichen und oft flüchtigen Betrachtungen, wie sie z.B. Wülker, H. Schneider, de Vries und de Boor lieferten, ganze Abhandlungen zur Literaturgeschichte aufbauen, die die verschiedensten Formen einer Wielandsage für die germanische Völkerwanderungszeit postulieren, dann erweist sich eine

Neuuntersuchung der Bilder von den Quellen her ... als notwendig.» Resultatet av denna »Neuuntersuchung» framlägger Becker i »Anhang VI», där Völundssagens ursprung och tradition utförligt behandlas. Med denna ur litteraturhistorisk synvinkel intressanta exkurs slutar hans behandling av F C.

Redan efter en första läsning av det stora arbetet har jag fått ett bestämt intryck av att Becker pressar sitt intressanta material för hårt. I många fall kan jag därför icke följa honom. Detta gäller icke minst avhandlingens andra del, där förf. fördjupar sig i spekulationer om magi av skilda slag. Han tillägger skaparen av skrinets bilder och inskrifter en otrolig spetsfundighet och mycket utpekulerade avsikter med sitt konstverk. Becker spårar överallt bild- och talmagi, användning av runornas symbolvärden osv. Besväret att följa Beckers resonemang ökas av att avhandlingen är svåröverskådlig; samma eller närliggande problem dryftas på olika ställen och i olika sammanhang.

Trots de antydningar som jag här har gjort i min ytliga presentation av Alfred Beckers arbete, kvarstår intrycket, att han i sin strävan efter en »Gesamdeutung» av skrinets bilder och texter har åstadkommit ett ur flera synpunkter viktigt verk. Ingen uppmärksam läsare torde kunna undgå att finna exempel på såväl skarpsinne som stor lärdom i denna bok. Mycket lätt räknade är de forskare som icke genom Beckers arbete kommer att vidga sitt vetande och öka sin kunskap ej endast om Franks Casket utan också om andra ting, som ibland ligger ganska långt från det märkvärdiga northhumbriska konstverket.

Sven B. F. Jansson

Anne E. Jensen: *Teatret i lille Grønnegade 1722-1728*. Nyt Nordisk Forlag & Selskabet for dansk Teaterhistorie. Kbhvn 1972.

Det för litteraturvetaren kanske mest intressanta i denna bok är det porträtt som den ger av *teatermannen* Ludvig Holberg, ett både roande och nyttigt komplement till de många framställningar där tyngdpunkten lagts på den litterära analysen av hans dramatik. Den Holberg som här möter arbetar medvetet för att få fram spelbara pjästexter, anpassade efter de för handen varande scentekniska resurserna, efter ensemblesammansättning och publikens smak, med roller lämpade för aktörernas karaktär och sceniska kapacitet. Boken tecknar även en detaljrik bild av en skådespelartrupp på 1700-talet, av dess arbete med uppsättningarna, dess ekonomiska förhållan-